

ТРУДОВИЯТ ПОТЕНЦИАЛ НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА В ЗАТВОРА – ВАРНА

Йордан Йорданов^{192*}

EMPLOYMENT POTENTIAL OF PERSONS DEPRIVED OF LIBERTY IN VARNA PRISON

Yordan Yordanov

Резюме: *В статията се изследва трудовият потенциал на лишените от свобода, настанени в Затвора – гр. Варна, и спецификите, от които се влияе полаганият общественополезен труд. Акцент в изложението са факторите, формиращи профила на трудовия резерв, който се намира в местата за лишаване от свобода, и зависимостта между личните показатели, държавната политика в сферата на постпенитенциарната адаптация и реалното състояние на пазара на труда в регион Варна.*

Ключови думи: *трудов потенциал, общественополезен труд, осъдени лица, работна сила*

Abstract: *The article examines the work potential of the inmates housed in the Prison–city Varna and the specifics that affect community service. Emphasis in the exhibition are the factors forming the profile of the labor reserve, which is located in the places of deprivation of liberty and the dependence between personal indicators, the state policy in the field of post-penitentiary adaptation and the real state of the labor market in the Varna region.*

Keywords: *labor potential, community service work, convicted persons, work force*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.38>

В исторически и практически аспект общественополезният труд на осъдените се е наложил като едно от най-важните средства за поправяне и превъзпитание. В чл. 41, ал. 1 от НК изрично е предвидено, че „изтърпяване на наказанието лишаване от свобода се съпровожда с подходящ, съответно заплатен общественополезен труд, чрез който

---

¹⁹² * Старши комисар Йордан Димитров Йорданов, доктор по наказателно процесуално право, началник на Затвора – гр. Варна, ГД „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието.

Yordan Dimitrov Yorsanov, doctor of criminal procedure law, head of Varna Prison.

се цели превъзпитанието на осъдените, както и създаването и повишаването на тяхната професионална квалификация...“.

Поправителната роля на труда на лишените от свобода се обуславя от няколко фактора¹⁹³, които ще бъдат представени в изключително синтезиран вид за нуждите на проведеното изследване.

Водещо е дълбокото социално съдържание на труда. Трудът на лишения от свобода по никакъв начин не може да бъде отделен от труда на свободните граждани.

Второ, в процеса на труда личността се включва в такава система от обществени отношения, която изисква от нея прояви на сътрудничество, благородно съревнование, взаимодействие и взаимопомощ, които се трансформират в устойчив модел, постепенно стесняващ сферата на действие, а с течение на времето и изместващ изцяло криминалните навици и поведение.

Трето, участието в общественополезен труд изгражда съвкупност от навици и умения, развива волеви черти на характера и поведението, потребности и интереси, т.е. създават се трудови и нравствени качества в противовес на досегашното престъпно поведение на лишения от свобода. В труда се формират съзнание за пълноценност, уважението към резултатите от труда на другите, грижливост, възпитава се сериозно отношение към заработеното с труд възнаграждение.

Четвърто, производителният труд е основен фактор за физическо развитие и за поддържане здравето на затворниците; трудът придобива и важно сублимиращо значение, като „трансформира“ негативната енергия на затворника от извършването на нарушения на вътрешния ред и я насочва към постигането на общественополезни цели.

На последно място, но не по значение, той служи и като средство за удовлетворяване на материалните потребности на лишените от свобода.

Спецификата на трудовият ресурс на лишените от свобода е една малко изследвана сфера на познанието, която по своята същност би била относима мултидисциплинарно. Анализи в посока: какви хора се намират в местата за лишаване от свобода; какъв потенциал те притежават; можем ли да отнесем техния потенциал към трудовия ресурс на страната в контекста на все по-нарастващия проблем с намаляване на трудоспособното население ще дадат отговор на въпроси с важно

---

¹⁹³ Вж. по-подробно Йорданов, Й. Трудът на лишените от свобода. Варна: УИ ВСУ „Ч. Храбър“, 2022, с. 89-97.

значение за наказателноправната доктрина относно постпенитенциарната адаптация на осъдените и на трудовоправната доктрина относно реалното състояние на работната сила на пазара на труда.

Работната сила (текущо икономически активно население) като обект на статистическо проучване включва лицата на 15 и повече години, които влагат или предлагат своя труд за производството на стоки и услуги¹⁹⁴. Анализирайки количеството на заетите и незаетите лица, работната сила представлява основата на трудовия потенциал на страната – както текущия, който се използва, така и този, който може да бъде приведен в действие при сбъждане на необходимите условия.

Дефинирайки понятието „работна сила“, основополагащо е определението на Маркс, според което тя е „сборът от физически и умствени способности, с които разполага организъмът, живата личност на един човек и които той поставя в движение винаги, когато произвежда някакви потребителни стойности“¹⁹⁵.

Според Юри Аройо „работната сила или работоспособността включва редица елементи. (...) Основните от тях са: квалификация, образование, други професионални качества, психически особености, целенасоченост, обществена активност, индивидуална адаптация (...) и други.“¹⁹⁶

Водени от горното можем да обобщим, че трудовият потенциал в най-общия му вид характеризира обществото като производител на блага въз основа на съвкупност от качества, които определят трудовия му капацитет: способностите на трудещия се и склонността му да работи, състоянието на неговото здраве, издръжливост, типа на нервната му система, т.е. всичко което е отражение на психологичния и физиологичния потенциал с обема от общи и специализирани знания, трудови умения, способност за работа, съответстваща на квалификацията, на нивото на съзнание и отговорност, социална зрялост, интереси и нужди.

Настоящото изследване намира нормативната си основа в текстовете на чл. 172, ал. 2 ЗИНЗС „... Работата, която трябва да изпълнява лишеният от свобода, се определя от администрацията съобразно съществуващите възможности, като се вземат предвид възрастта, полът,

---

¹⁹⁴ Наблюдение на работната сила. Методология. НСИ (http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/metadata/LFS_Methodology.pdf).

¹⁹⁵ Маркс, К. (1968). Капиталът. София, с. 178.

¹⁹⁶ Аройо, Ю. (1982). Работна сила, анализ и развитие. София: Профиздат, с. 29.

здравословното му състояние и работоспособност, изискванията на сигурността, професионалната квалификация и предпочитанията...“, т.е. налице е абсолютна тъждественост с индикаторите, определящи съдържанието на термините „трудов потенциал“ или „работна сила“.

Решаването на проблема с трудовата адаптация на лишените от свобода е невъзможен, без да се направи необходимият профил на правонарушителя относно трудовия му потенциал за включване в планираните налични и бъдещи трудови възможности на съответното място за лишаване от свобода, на региона или в национален мащаб. Това би могло да се постигне чрез анализ на всички общозначими показатели за изследване на работната сила изобщо и с тези, които възникват с влязлата в сила и приведена в изпълнение присъда лишаване от свобода и влияят върху възникващото по време на наказателното изпълнение „квизитрудово“ правоотношение¹⁹⁷.

I. Общозначими показатели при изследване на работната сила в национален мащаб

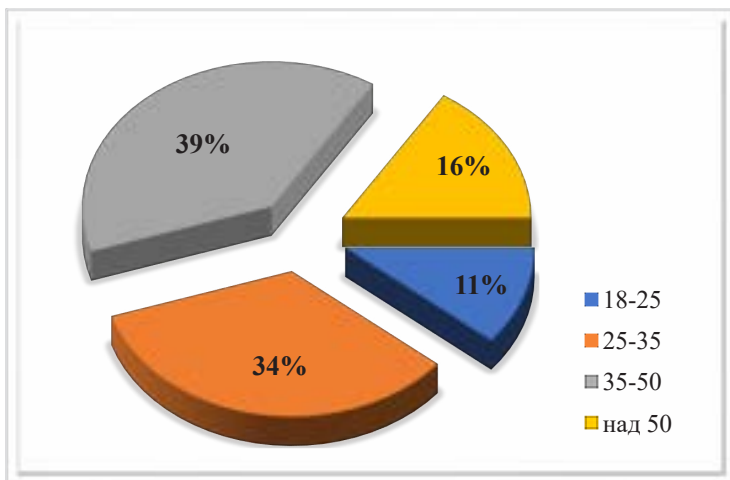
Въз основа на налични статистически данни можем да обобщим социално-демографски характеристики на лишените от свобода, настанени в Затвора – гр. Варна, имащи отношение към разглеждания проблем в следната последователност: пол; възраст на лишените от свобода; семейно положение; образование; здравословно състояние и трудова история до осъждането.

Към момента на изследването в поправителното учреждение изтърпяват присъдите си около 500 лишени от свобода.

1. Показателят **пол** по обективни причини няма да бъде обект на настоящото изследване предвид факта, че във връзка с диференцираното настаняване на осъдените по затвори лишените от свобода жени изтърпяват наказанията си в Затвора – гр. Сливен, т.е. във всички останали затвори, включително и в Затвора – Варна се настаняват само мъже.

2. Факторът **възраст**, като психофизическо свойство, оказва водещо значение за формирация се и избран модел на поведение на личността по повод участие в обкръжаващите го обществени отношения, в това число и в труда.

¹⁹⁷ За „квизитрудовото“ правоотношение вж. по-подробно Йорданов, Й. Цит. съч., с. 136-138.

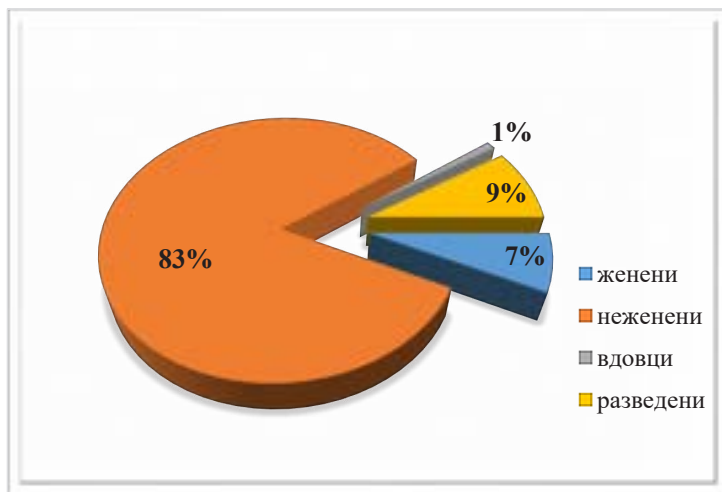
Фигура 1. Възрастова структура на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

Резултатите от изследването в Затвора – Варна показват, че осъдените на възраст между 35-50 години съставляват 39% от общия брой лишени от свобода. Това са личности с вече утвърдени жизненни принципи и стереотипи и може да се направи обоснован извод, че извършването на престъпление при тях по правило е съзнателно. Значителна е частта – 34%, на осъдените на възраст 25-35 години, което е проблемен маркер предвид факта, че това е възрастовият диапазон, характеризиращ се с най-висока трудова активност. Не е за пренебрегване факта, че в Затвора – Варна към изследвания период се намират и лица в начална фаза на трудова активност, респективно в крайна такава, това са осъдените на възраст между 18-25 (11%) и 50 и повече години (16%). Така разпределението на лишените от свобода по възрастови групи като представителна извадка показва, че най-трудоспособната част от населението е представена най-много в разглежданото място за лишаване от свобода.

3. Факторът **семејно положение**. Огромна роля в живота на всеки човек и особено на лишените от свобода играе семейството. За съжаление, статистиката показва много неблагоприятни тенденции, свързани със семейното положение на осъдените. Въпреки това там,

където то е запазено, независимо от степента на криминална заразеност и активност, повечето затворници са привързани към семействата си. Подтиснати са от обстоятелството, че не могат да им помагат и още повече че са принудени да разчитат на тяхната помощ¹⁹⁸. Това само по себе си е мощен катализатор при включване във всички налични форми за труд и придобиване на знания и умения в дадена професия или производствени навици, предлагани в местата за лишаване от свобода.

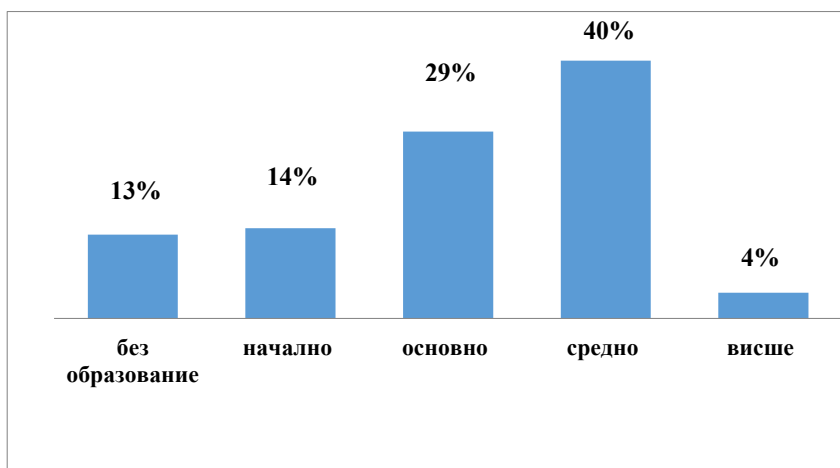
Фигура 2. Структура по семейно положение на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

4. Образование. Един от ключовите фактори, определящ трудовия потенциал, е степента на образование. Изводите от наличните статистически данни показват, че по-голямата част от осъдените, настанени в Затвора – Варна, притежават образование не по-ниско от основно. Делът на лишените от свобода без образование е 13%. Друг е въпросът доколко осъдените, притежаващи професионална компетентност, са работили по специалността и са придобили и изградили необходимите знания, умения и навици. Професионалната

¹⁹⁸ Хаджийски, М. Проблеми на лишените от свобода в новата икономическа обстановка. // Затворно дело, бр. 1/93, с. 57.

компетентност представлява „качества на личността, формирани на основата на придобити знания и умения, които способстват за проявяване на инициатива, за работа в екип и за качествено упражняване на определена професия според държавните образователни изисквания за придобиване на квалификация“¹⁹⁹. Квалификацията не се ограничава само до това, тя покрива целия набор от качества, които са необходими, за да се осъществява прецизно някаква работа. Основните елементи на квалификацията са знанията, уменията, навиците и опитът²⁰⁰.

Фигура 3. Структура на общността във връзка със степента на образованост на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

Обобщавайки наличните данни можем да направим извод, че в последните години индивидуалните трудови характеристики на лишените от свобода постъпващи в Затвора – Варна са се влошили значително. Постоянно нараства процента на осъдените в трудоспособна възраст, които нямат професия. Около 80% от затворниците до постъп-

¹⁹⁹ Закон за професионално образование и обучение. // ДВ, №68, 1999 г.

²⁰⁰ Аройо, Ю. Цит. съч., с. 126; За знанията, уменията, навиците и опитът вж. подробно Глоточкин, А., Пирожков, В. (1979). Трудово поправителна психология. София: Наука и изкуство, с. 434-445, в този смисъл и Маджаров, Е. (2016). Пени-тенциална психология. София: Албатрос, с. 280-292.

ването си в Затвора не са имали никакви професионални или трудови навици, а ако са имали такива, напълно или частично са ги загубили. Притеснителен е процентът на лишените от свобода от 25 до 35 годишна възраст, които никога не са работили и не са учили. Анализът показва, че проблемът с професионалното обучение на намиращите се в затворите започва да става първостепенен с оглед тяхното трудово устройване в обхвата на изолацията и в живота на свобода.

Наблюдаваният дефицит е с комплексно негативно отражение. При отсъствието на необходимата професионална квалификация у затворника възможностите за устройване на работа в поправителната институция се стесняват значително. При неговото освобождаване пред бившия лишен от свобода остават не много възможности – да работи каква да е работа на ниска цена и нерегламентирано работно време или да се върне към криминалния си опит и дейност, т.е. да рецидивира.

Решаването на този приоритетен проблем изисква доста усилия във връзка с планирането. Бързото изменение на икономическия профил на регион Варна в отраслово отношение предполага съобразяване с два основни фактора. Единият се влияе от факта, че производственият облик на даден затвор, в случая Варненския, се определя от производствената структура на съответния регион и предполага развитие на кадри в онези отрасли, подотрасли и дейности, които са приоритетни с цел да се осъществи производствено сътрудничество със субекти в частния сектор, а от друга страна, наличието на затворнически контингент и от други региони на страната, във връзка с принципа за диференцирано настаняване на лишените от свобода, предопределят разширяване на производствения профил на затвора с оглед осигуряване на атрактивни специалности и квалификация на осъдените, каквито биха им били полезни след освобождаването от затвора.

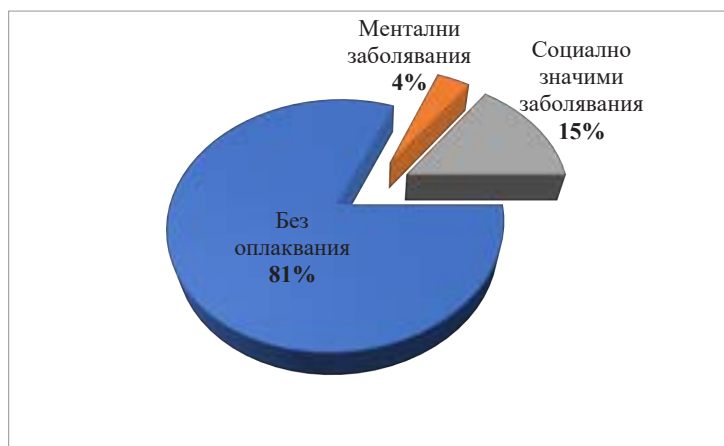
Производственият профил на затворите, както и възможностите за професионална квалификация и преквалификация, трябва да са синхронизирани с необходимостта от решаването на проблема по обучението на лишените от свобода в широкопрофилни професии и във втора и повече специалности. Това налага проследяване и прогнозиране на потребностите от работна сила, необходими за пазара на труда в регион Варна, в това число и обучението в дефицитни професии, което да гарантира стабилен процент на трудова заетост както в затвора, така и в живота на свобода. Тези изисквания именно трябва

да се имат предвид при избора на конкретни форми за съхраняване и развитие на трудовия потенциал у лишените от свобода.

5. Факторът **здравословно състояние** е с пряко влияние върху работоспособността на трудещия се. Според водещи наши и чужди пеналисти, работили по темата, една от целите на труда в местата за лишаване от свобода е именно запазване на физическото и психическото здраве на лишените от свобода. Трудовата дейност способства за предотвратяване на вредното влияние от безделието, компенсира тежестта на изолацията, като по този начин води до запазване на физическото и психическото здраве на осъдените²⁰¹.

Тревожна е тенденцията, която се наблюдава през последните години в Затвора – гр. Варна на увеличаване броя на лишените от свобода, страдащи от социално значими заболявания (наркомания, алкохолизъм, туберкулоза, хепатит, ХИВ) и умствени увреждания. Въпреки трудностите от обективно естество при организиране труда на тази целева група е необходимо да се има предвид настоящата ситуация и да се осигурят дейности с работен режим от преобладаващо рехабилитационен характер предвид необходимостта от изграждане на реална способност за успешна постпенитенциарна адаптация.

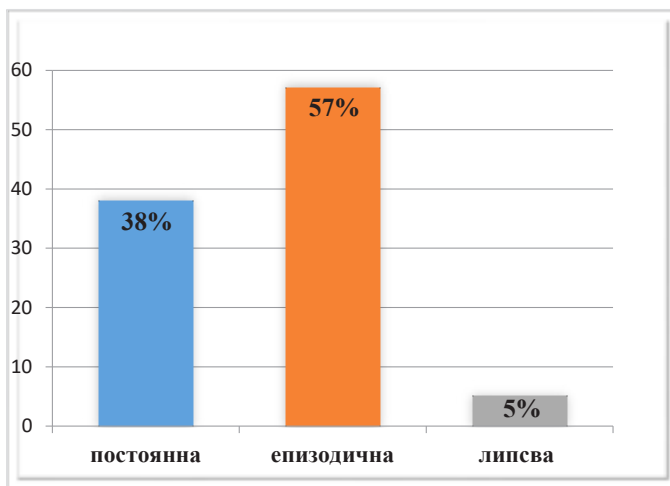

Фигура 4. Структура по здравословно състояние на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

²⁰¹ Вж. Йорданов, Й. Цит. съч., с. 102.

6. Трудова история до осъждането. При организиране поправителното въздействие посредством труда в местата за лишаване от свобода важен индикатор е наличието на трудова история до осъждането. Независимо от причините липсата на трайна трудова заетост винаги води до неблагоприятни последици, разбира се в различна степен. Липсата на професия и трудови навици е възможно най-неблагоприятният вариант, докато наличието на професия дори и тя да е неприложима в конкретния случай, създава предпоставки за по-бързо овладяване на нова професия или знания и умения в дадена област. Участието в трудова дейност е един от глобалните фактори за формиране на човешката личност, особено ако съответства на професионалната квалификация на индивида. Трудът е средство за самоизразяване, себеутвърждаване и добиване на адекватно самочувствие. Осъдени, попадащи в обхвата на този показател, се поддават по-лесно на поправителното въздействие, осъзнават вината си и с лекота изпълняват възложената от администрацията на затвора работа, респективно се адаптират по-лесно в живота на свобода. Тук целта е запазване и повишаване на тяхната квалификация.

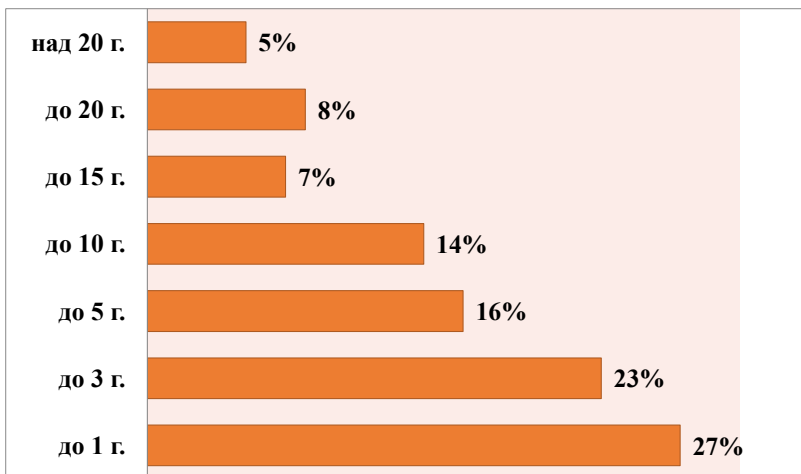

Фигура 5. Структура по показател трудова история до осъждането на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

II. Пенитенциарни фактори, самостоятелни по своето естество, произтичащи от специфичния характер на наказателното изпълнение и на работната сила, намираща се в местата за лишаване от свобода

1. Специфичен фактор, който пряко влияе върху трудовия потенциал на осъдения в условията на изолация от обществото, е **сроктът на наложеното наказание.**

Фигура 6. Структура на общността във връзка със срока на наложеното наказание на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

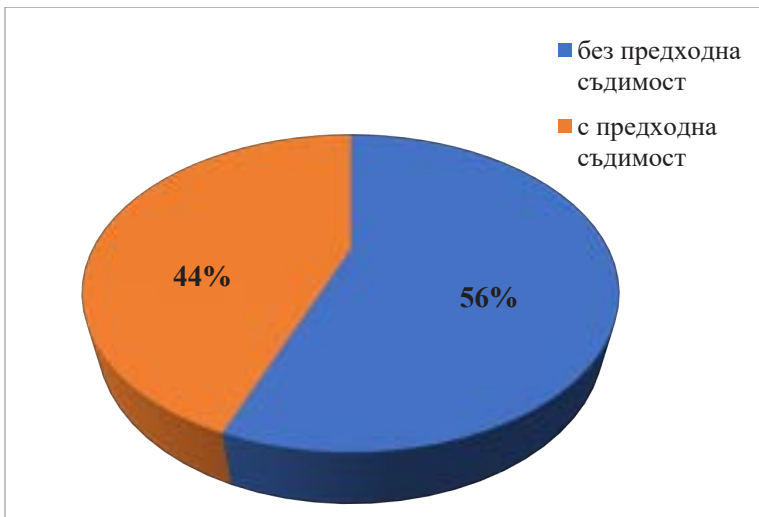
Източник: Собствени обобщения.

Основната част от осъдените изтърпяват наказания със срок от 3 до 10 години лишаване от свобода.

Този факт сам по себе си предполага наличието на достатъчен времеви диапазон, в който лишеният от свобода да бъде подложен на адекватна терапия с оглед неговото целево превъзпитание посредством създаване и повишаване на професионалната квалификация. Извеждането на професионалната квалификация, като една от целите на трудовата дейност, наред с превъзпитанието, определя водещата роля, която ѝ се възлага в ресоциализационния процес. Придобиването и съхраняването на професионални умения, а по възможност и

повишаване на професионалната квалификация или адекватна преквалификация на осъдени с професии е необходимо, особено когато изтърпяват достатъчно дълги срокове лишаване от свобода.

2. Предходна съдимост. Според И. Ненов „...засилените санкции при „повторност“ се обуславят от повишената обществена опасност на дееца, свързана с факта, че извършването на престъпление от същия вид е указание за съществуването у дееца на придобити от него противообществени навици, (...) поради което неговото поправяне и превъзпитание ще изисква по-продължително въздействие“²⁰². Предходната съдимост, погледната от професионална гледна точка, притежава две измерения. От една страна е утежняващ фактор с оглед диференциацията и степента на изолация²⁰³, а от друга – информацията от предходно трудово устройване в мястото за лишаване от свобода води до съкращаване сроковете на изследване личността на осъдения и включване в трудовия процес.

Фигура 7. Структура на общността във връзка с предходна съдимост на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

²⁰² Вж. Ненов, Ив. (1972). Наказателно право на НРБ. София, с. 410.

²⁰³ Наличието на предходна съдимост е фактор, определящ степента на обществената опасност на дееца, и влияе върху определяне вида на мястото за лишаване от свобода и степента на наложените законови ограничения.

3. Най-сериозният фактор с непосредствено влияние върху трудовия ресурс в конкретен затвор, според направения анализ, може да се определи **текучеството на кадри**.

В обобщен вид текучество може да се дефинира като движение на работната сила, повлияно от различни по своето естество фактори.

В Затвора – Варна различаваме два вида текучество – външно обусловено и вътрешно такова²⁰⁴.

а) към външно обусловеното текучество на кадри можем да отнесем следните фактори:

- превода на лишен от свобода от един затвор в друг по реда на чл. 57 ЗИНЗС;
- възможността за условно предсрочно освобождаване (УПО);
- политически решения, свързани с приемането на закон за амнистия;
- указ на президента във връзка с помилване на лишен от свобода.

б) към вътрешноорганизационно текучество на кадри можем да отнесем следните фактори:

- прекатегоризирането по реда на чл. 64 ЗИНЗС и преместването на лишен от свобода от открит тип затворническо заведение в закрит от съда;
- промяна на режима на изтърпяване на наказанието в по-лек, респективно в по-тежък в рамките на определения от съда или в по-тежък от първоначално определения.

Изложеното до тук съвсем справедливо поставя акцента върху текучеството, като един от показателите, създаващи най-сериозни затруднения при организиране на трудовото устройване в местата за лишаване от свобода.

* * *

Разгледани индивидуално и в тяхната съвкупност факторите, влияещи върху изследването на работната сила водят до обосноваван извод, че средностатистическият лишен от свобода в Затвора – Варна е на възраст между 35-50 годишна възраст, изтърпяващ наказание между 3-10 години, без семейна връзка, със средно образование и без професионална квалификация, с неподходяща или загубена такава.

---

²⁰⁴ Вж. Йорданов, Й. Цит. съч., с. 125-126.

Трудовият потенциал на лишените от свобода във Варненския затвор показва, че институцията разполага със значителен процент от лица, намиращи се в трудоспособна възраст, които обаче са ниско ефективни както в условия на изолация, така и в живота на свобода предвид изключително ниските лични качествени показатели: ниско ниво на образование и квалификация; проблемно физическо и психическо здраве; нисък праг на морално-нравствените качества и др. Всичко това ограничава Държавата, в лицето на поправителната институция, като работодател при използването на въпросния трудов ресурс. Що се отнася до икономическите реалности в живота на свобода, именно ниските качествени показатели водят до липса на интерес у потенциалните работодатели и обикновено бившите лишени от свобода остават извън пазара на труда. Въпреки наложените изводи, погледнато в глобален мащаб, особено в условията на все по-намаляващо трудоспособно население в област Варна потенциалът, намиращ се в поправителната институция, представлява значителен трудов резерв.

Използвана литература:

1. Аройо, Ю. (1982). Работна сила, анализ и развитие. София: Профиздат. (Aroyo, Yu. (1982). *Rabotna sila, analiz i razvitie*. Sofiya: Profizdat)
2. Глоточкин, А., Пирожков, В. (1979). Трудово-поправителна психология. София: Наука и изкуство. (Glotochkin, A., Pirozhov, V. (1979). *Trudovo-popravitelna psihologia*. Sofiya: Nauka i Izkustvo)
3. Йорданов, Й. (2022). Трудът на лишените от свобода. Варна: УИ ВСУ „Ч. Храбър“. (Yordanov, Y. (2022). *Trudat na lishenite ot svoboda*. Varna)
4. Ненов, Ив. (1972). Наказателно право на НРБ. София. (Nenov, Iv. (1972). *Nakazatelno pravo na NRB*. Sofiya.)
5. Маркс, К. (1968). Капиталът. София. (Marks, K. (1968). *Kapitalat*. Sofiya)
6. Маджаров, Е. (2016). Пенитенциарна психология. София: Албатрос. (Madzharov, E. (2016). *Penitentsiarna psihologia*. Sofiya: Albatros)
7. Хаджийски, М. Проблеми на лишените от свобода в новата икономическа обстановка. // Затворно дело, бр. 1/93у.

(Hadzhiyski, M. Problemi na lishenite ot svoboda v novata ikonomicheska obstanovka. Zatvorno delo, № 1/93)

8. <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/metadata/Methodology.pdf> LFS_

За контакти:

Йордан Йорданов

Началник на Затвор – Варна

E-mail: y_yordanov1@abv.bg